

Háztáji szarvasmarha tartás és haszonvételei - Jó és rossz példák hazai gazdáktól

Készítette
1-Másért Bt. Nyíregyháza
2015. augusztus

Megbízó
E-misszió Természet- és Környezetvédelmi Egyesület
Készült a HUSKROUA/1101/094 azonosító számú támogatási szerződése alapján, a
„*Természetvédelmi szempontú gyepterkezelés és a kárpáti borzderes szarvasmarha
génmegőrzési tevékenysége a Bereg határon átnyúló régiójában*” című projekt keretében

Magyarország-Szlovákia-Románia-Ukrajna
ENPI Határon Átnyúló Együttműködési Program

Az Európai Unió társfinanszírozásával
megvalósuló Program

A tanulmány célja

Rövid tanulmányunk célja segíteni a legeltetési állattartással foglalkozó gazdákat, hogy hosszabb távon fenntartható, bírható és jövedelmező gazdálkodást, munkafolyamatokat alakítsanak ki. Igyekszünk bemutatni jó és rossz példákat a legeltetési állattartás és a hozzá kapcsolódó sajt készítés területén.

Miért fontosak a példák? Sokan és sokféleképpen kóstonak bele manapság mind az állattartásba, mind az állati termékek feldolgozásába. Ezen kísérletek egy része sikeres, a gazda és a család számára elviselhető munkateherrel jár és biztosítja a megélhetést, sok gazdálkodó azonban nem ilyen szerencsés. A túlságosan sok munka felőrli az embert, hamar rájöhethetünk, hogy ez az életmód nem nekünk való. Pedig lehet, hogy van élhető módja, gazdálkodjunk bárhol is az országban.

Hisszük, hogy a magyar vidék megmaradásának egyik súlyponti kérdése az állattartás újbóli elterjedése, valamint a termék előállítás. Ezért lényeges az, hogy aki gazdálkodni próbál és élelmiszert állít elő, ne rokkanjon bele és lehetőleg találja meg a számítását.

Az állattartás és a sajt készítés egyes gazdálkodók esetében elkülönül, mások esetében egyszerre van jelen a gazdálkodásban, illetve megfigyelhetünk lazább és szorosabb együttműködéseket is gazdák és sajt készítőik között. A jó példák esetében igyekszünk megvizsgálni azt, hogy mi a siker kulcsa.

Bár minden térség, sőt minden gazda kicsit más adottságokkal rendelkezik, azért sok a közös szempont. Egy ilyen áttekintés ezért minden érdekelt gazdának adhat hasznos ötleteket, hogyan szervezhetné jobban a munkáját, vagy hogyan működhetne együtt másokkal hatékonyabban. Reméljük az itt bemutatott ötletek segítenek majd abban, hogy a legeltetést, a sajt készítést, vagy a két tevékenység összekapcsolását jövedelmezőbben és könnyebben tudják végezni.

A tanulmány készítésének módszere

A tanulmány készítését megalapozandó 16 szarvasmarha tartó gazdával beszélgettünk, akik közül 10 gazda kárpáti borzderes szarvasmarhát tart, vagy azt is tart más fajták mellett. Az interjúk bizonyos kérdések mentén vezetett beszélgetések voltak. A megállapításokat a beszélgetések során elhangzott információk alapján tettük, súlyozva azokat a gondolatokat, melyeket több gazdától is hallottunk, vagy melyek konkrétuságukkal kiemelkedtek az átlagos válaszok közül.

A szarvasmarha tartás hazánkban

A vidéki Magyarországon néhány évtizeddel ezelőttig általános volt a háztáji nagyállattartás. Az állatok ellátása, a reggeli fejés az élet természetes része volt, az ilyen munkákat nem tekintették tehernek. Az ételkészítés nagyobbik része nem a boltokból, hanem a háztájiból került az asztalra. A ház körüli munkából minden korosztály kivette a részét az egészen fiataloktól az idősekig, ennek eredményeképpen mindenki hasznosnak érezhette magát. Az ilyen gazdálkodás ha nem is gazdagságot, de stabil létbiztonságot adott a családoknak. Az elmúlt 20 évben azonban nagyot fordult a világ, mintha nem is ugyanabban az országban járnánk. Természetes el kell ismernünk, hogy az emberek szívesen használják a modernizáció nyújtotta eszközöket és lehetőségeket, ám jól látható, hogy a modern világnak vannak árnyoldalai: nem nyújt automatikusan létbiztonságot és nem is mindig megbízható, lásd az ételkészítés biztonsággal kapcsolatos problémákat. Ezért is érdemes visszanyúlnunk a hagyományos gazdálkodási módokhoz és az állattartáshoz a magyar vidéken.

Ha nem keletkezett volna Magyarországon egy szünet a háztáji állattartásban, ha nem söpörték volna ki a szarvasmarhát a magyar faluból a '90-es évek során kissé erőszakosan, akkor feltehetőleg nem kellene írni ezekről a dolgokról. Akkor a tudás és a tapasztalat egyszerűen hagyományozódott volna generációról generációra mind az állattartás, mind a termék előállítás területén, illetve talán megmaradtak volna a termékek hagyományos felvevőpiacai – ahogyan az történik szerencsésebb országokban. Nálunk viszont ez a tudás megszakadt, és annak hiánya lépten-nyomon látható abban, ahogy a gazdálkodók kísérleteznek, hogy jövedelmezővé tegyék a szarvasmarha tartást.

Valószínűleg ettől is nagyobb probléma az, hogy a vidéki ember ma már idegenkedik az állattartástól. Falun is sokan szeretnének városias életmódot élni, az állat pedig városba nem való. Ez az elutasítás gyakran konfliktusokat is szül állattartók és városi-falusiak között, ami nem segíti az egyébként is embert próbáló gazdálkodást.

A háztáji szarvasmarha tartás újbóli elterjedésének további kerékkötője, hogy a jelenleg elterjedt modern fajták kevésbé alkalmasak a háztáji állattartásra, mivel nagyüzemi, intenzív ártermelésre tenyésztették ki őket. Ezért fontos a hagyományos, többhasznú fajták felkarolása, szükség esetén megmentése, tenyésztésének újraszervezése.

A legeltetési állattartás alakulása

A szarvasmarha tartás a falu életének része volt egészen a 90-es évekig, amikor is az akkori központi akaratnak megfelelően szinte megszüntették azt. A tej begyűjtésének hálózatát már nem kellett felszámolni, az megszűnt magától. Ennek megfelelően a vásárlási és fogyasztási szokások megváltoztak, a vidéki ember ételkészítésének jóval nagyobb részét szerezte be pénzéért, üzletekből.

A területhasználat struktúrája jellegzetesen követte a gazdasági folyamatokat. A rendszerváltást követően a földnek nem volt értéke, így annak túlnyomó részét előre látó, a rendszerváltás zavaros időszakában korán vagyonosodott városi emberek, illetve helyi vezetők (TSZ elnökök, települési előljárók) szerezték meg. Az egyszerű vidéki ember ekkor veszítette el megélhetésének alapját, és a helyzet azóta csak romlott, hiszen a pénz pénzt fialt, a nagyobb birtokosok a befolyt bevételekből, különösen az EU forrású agrártámogatások elindulását követően könnyedén vásárolták ki minden kisebb tulajdonost és szorították ki a később eszmélő falusiakat a földszerzésből.

Az eredmény?

A magyar falu körül alig akad közlegelő és alig van kis parcellás magántulajdon. A háztáji legeltetési állattartásnak tehát fizikai akadályai is vannak, a helyi emberek a legtöbb helyen nem rendelkeznek a falu körüli földek, kaszálók és legelők felett.

Csupán néhány gazda hívta fel a figyelmet arra, hogy a legtöbb településen, vagy azok körül vannak parlagon maradt területek (zártkertek, töltésoldalak, használaton kívüli közterületek), melyek alkalmasak volnának a legeltetésre. Ennél még zavaróbb jelenség az, hogy a legtöbb falu határában találhatóak olyan gyepterületek, melyeket a vagyonos (gyakran nem is a környéken lakó) tulajdonosa a területalapú agrár támogatások megszerzése érdekében évente egyszer szárazúzóztat. Az így rendben tartott területnek semmi más haszna nincs, hiszen a szárazúzott zöld a területen marad, pedig az ilyen gyepek többsége legeltetéssel nagyon jól hasznosítható volna.

Jelen állapotban Magyarországon a háztáji nagyállattartást vidéken is újra kell tanulni, hiszen 20 év elegendő volt arra, hogy megszakadjon a tudás és a gyakorlat. Az ismereteknek része nem csak az állattartással kapcsolatos tárgyi tudás, hanem a munka hatékony szervezése is, mely nélkül nem lehetséges hosszú távon az állattartás.

A kisüzemi sajtkészítés hazánkban

A 2000-es évek elején kezdett megjelenni az igény az egyedi, kistermelői sajtokra a fogyasztók körében. A kistermelői rendelet 2010 évi megjelenéséig azonban csak első fecskékről beszélhettünk, mivel addig nem volt jogilag megengedett a házi, konyhai körülmények között készített sajtok értékesítése. Az új szabályozás merőben új, kedvezőbb feltételeket teremtett, ami magával hozta a kézműves sajtműhelyek számának gyors növekedését szerte az országban.

A gazdák szerint hazánkban kétféle irány látszik kialakulni. Az egyik a hagyományos, friss sajtok készítése, mint a gomolya, a másik irány az érlelt sajtok készítése. Látható, hogy minden gazda szeretne hosszabb érlelésű sajtokat készíteni, hiszen tisztában vannak vele, hogy az érlelt sajt nagyobb biztonságot jelent, csökken a piacnak való kiszolgáltatottságuk. Sokan azonban elismerik, hogy az ehhez szükséges tudással nem rendelkeznek. További korlát számukra, hogy gazdálkodásuk méretéből adódóan nem tudnának egy kisüzemi méretű, jól felszerelt sajtműhelyt gazdaságosan üzemeltetni.

A sajtkészítő vállalkozások többsége ma nem foglalkozik állattartással, csak a sajtok előállítására szakosodik. A sajtkészítésben viszont igen magas szintre jutottak, számos külföldi (svájci, francia, olasz) tanulmányutat megjárva tökéletesítették tudásukat és európai mércével mérve is igen jó minőségű sajtokat készítenek. Ők lehetnek a hazai sajtkészítés vezéralakjai, akik tudásukkal és tanácsaikkal segíthetik a családi gazdaságok tejfeldolgozását, sajtkészítését. Így kialakulhat a hazai sajtkészítés második vonala, az a háztáji, családi szintű kézműves réteg, amely közvetlen környezetét látja el jó minőségű termékekkel. Ez a második vonal nagy valószínűséggel nem fog járni országos kiállításokra és vásárookra, hanem termékeit helyi piacokon, illetve háznál fogja értékesíteni.

Válaszadó gazdáink egyöntetű véleménye volt, hogy nagyon szívesen részt vennének sajtkészítést oktató képzéseken. Ha volnának jól működő gazdakörök, akkor a sajtkészítésről szóló képzés azon belül egyszerűen megszervezhető volna.

Haszonvételek a szarvasmarha tartásban

A két legkézenfekvőbb haszon a tej és a hús haszon. Előjáróban leszögezhetjük, hogy a nagyüzemi állattartás vagy egyik, vagy másik irányba specializálódik, hiszen a termelés és a profit végletekig való maximálása a célja. Nem így a háztáji tartás. A hagyományosan kettős hasznosítású szarvasmarha fajták éppen ezért maradtak fenn évszázadokon át, hiszen a gazdának mindkét haszonra szüksége volt, ám egyikből sem akart rekord mennyiséget. Gyakorlati előny volt ugyanakkor az, hogy egy jól tartott kettős hasznú szarvasmarha 20 évig vidáman élédegélt és szaporodott, ahogyan erről több gazda is beszélt nem kevés nosztalgiával.

A szarvasmarha tartás számos egyéb hasznot kínál, melyeket kihasználhatunk. Beszélgetéseink azt igazolták, hogy az egyes gazdák csupán néhányat hasznosítanak a lehetséges haszonvételek közül. Ha tisztában is vannak a sokféle haszonnal, gazdálkodásukat nem szervezik ennyire összetett módon. A jellemző az, hogy specializálódnak egyes, számukra fontosabb haszonvételekre. Természetesen a további haszonvételek további munkát is igényelnek a gazdától, de jó munkaszervezéssel és egy kis gyakorlattal hatékonyan működő gazdaságot szervezhetünk.

Az egyik legismertebb hasznos melléktermék a marha trágya, amit érlelés után a háztáji kiskertben, vagy akár a néhány hektáros szántóföldi gazdálkodásban talajerő utánpótlásra tudunk felhasználni. Sajnos napjainkban a szerves trágyának nem tulajdonítanak akkora értéket, mint régen, pedig az anyag körforgást így valósíthatjuk meg. A marha trágya ugyanis jóval gazdagabb összetételű (nyomelemek, hasznos baktériumok), mint a mesterséges tápanyag utánpótlás. Napjaink egyik fenyegető globális problémája a talaj termő rétegének pusztulása, eltűnése. A szerves trágya biztosíthatja a humusz, azaz a termő réteg újraképződését. Baranyai gazdák például felismerték, hogy az általuk működtetett gyümölcsészetben mennyire nagy szükség volna tápanyag utánpótlásra, azonban a faluban már nem tartottak lábas jószágot. Ezen felismerés után maguk is belevágtak a szarvasmarha tartásba.

További értékes melléktermék a tej savó, ami a sajt készítés közben keletkezik és számos felhasználási területe ismert. A sajtok készítésekor a tejsavóban marad a tej fehérjetartalmának 28%-a (számos könnyen emészthető, magas biológiai értékű aminosav), valamint ásványi anyag tartalmának 80%-a.

Élelmiszer biztonsági szempontból nem elhanyagolható, hogy míg a tejből származó savó összetétele ismert és biztonságos, addig a mesterségesen előállított tápok fehérjetartalmát általában szójjával biztosítják, aminek zöme hazánkban is import génmanipulált szója. A GMO a nagyüzemi takarmányozáson keresztül bekerül az élelmiszer láncba, holott hosszú távú hatásai finoman szólva is kérdésesek.

Egy jól szervezett és az önellátás felé tartó gazdaság számára fontos lehet, hogy a tejsavó kiváló takarmány sertészívaláshoz. A tej feldolgozás melléktermékén sertést nevelhetünk, kiegészítve az egyébként is gyarapodó élelmiszer készleteinket. Arról nem is beszélve, hogy a bika vágásakor készített kolbászt sertés hússal és szalonnával érdemes puhítani, zsírosabbá tenni.

És itt elérkeztünk az egyik legfontosabb haszonvételhez, a borjú vágáshoz. A tenyészetekben születendő bika borjúk ugyanis általában vágóállatok, azaz hizlalás után levágásra kerülnek. Bár ma Magyarországon nem elterjedt, de a borjú vágást is lehet a disznóvágáshoz hasonlóan szervezni, sőt, kistermelőként a falusi vendégasztal szolgáltatás keretében értékesíteni. Többen panaszkodnak arra, hogy tőkehúsként értékesítve vidéken alacsony ára van az egyébként a gasztronómiában keresett jó minőségű borjúhúsnak. Mint általában a minőségi termékek esetében, itt is igaz lehet, hogy a borjúhúsról meg kell találni a megfelelő vevőt. Azt, aki értékeli a természetes takarmányon hizlalt borjú jó minőségű húsát.

Sajnos egyre ritkább, ám nagyon szerethető haszonvétel a fogatolás. Bár mára szinte minden munkavégzést motorizáltunk, azért érdemes időt szánnunk egyes állataink fogatba tanítására. Régen, mikor az állati erő nagy szerepet kapott, az ökrös fogat sem volt ritka. Ma a tehenes fogat lehet ennek alternatívája, ahol a borjúnevelésre és fejésre hasznosított teheneinket fogjuk be időnként a szekér elé. A fogatolás ma már inkább idegenforgalmi szempontból lehet fontos, különleges, és arra biztatunk minden szarvasmarha tartó gazdát, hogy próbálja ki ezt a hasznosítást, mint turisztikai szolgáltatást. A szekér fogat jó kiegészítője lehet gasztronómiai programoknak (borozás, sajtóstolás és egyéb kistermelői étel kínálások), valamint gazdaság bemutatásoknak és kisebb túráknak. A fogatolt szarvasmarha a lóval összehasonlítva lassabb, ám biztonságosabb munkavégzésre alkalmas és méretarányosan nagyobb erő kifejtésére képes.

Ma már a legnagyobb hazai mezőgazdasági kiállításnak (OMÉK) is az egyik leglátványosabb színfoltjai az ökrös és tehenes fogatok felvonulása. A gödöllői ökrösgazda gazda elmondása szerint bevételének egyre nagyobb részét teszi ki a fogatokkal való megjelenés, az ehhez kapcsolódó szolgáltatások.

A szarvasmarha tartás természetvédelmi jelentősége leginkább az elmúlt években lett általánosan is elismert. Értékes gyepterületeink legeltetéssel való fenntartása, vagy jó állapotba hozása szintén egy lényeges haszon, hiszen segít a változatos tájszerkezet és az élőhelyi sokféleség megőrzésében.

Végül a lelki haszonról: Számos fejlett gazdaságú országban régóta elterjedt a pszichológusok alkalmazása. Aki viszont szarvasmarhát tart, és örömet leli benne, annak nincs szüksége pszichológusra. Sok visszajelzés erősíti meg azt, hogy az állatokkal való munka és a rendszeres gondoskodás értelmet ad az életnek, a reggeli felkelésnek és a munkának.

Úgy gondoljuk, hogy a magyar vidék újraéledéséhez elengedhetetlen a szarvasmarha tartás újbóli elterjedése, és a vele együtt megjelenő munkakedv. A szarvasmarha tartással jó esetben a gazdák közötti együttműködés is kialakul, hiszen összefogással könnyebb boldogulni. Az együttműködés egy újabb haszon, hiszen célszerűbb és magasabb minőséget képvisel, mint az együttműködés hiánya.

Munkafolyamatok és munkaterhek

A munkafolyamatokat és a munkaterhet az egyes tevékenységekben első körben elkülönítve vizsgáljuk úgy, ahogyan az egyszerű gazdálkodó általában kezdi: megpróbál mindent maga elvégezni. A gazdák közül többen elismerik, hogy általában többet vállalnak, mint amennyit valójában képesek elvégezni. Ez a hiba rendszeres feszültséget és túlterheltséget okoz. Ha hosszú távon szeretnénk gazdálkodni, akkor muszáj megtalálnunk a viselhető munkaterhet, máskülönben a gazdálkodás szépségét elnyomja a kimerültség.

A munkafolyamatokból itt két fő szakaszt emelünk ki: az egyik a takarmány előállítás, a másik a haszonvételek. E két dolog egyébként átfed a nyári időszakban, hiszen akkor mindkét munkának dandárja van. Ilyenkor a két munkafolyamat összehangolása még a legjobban felkészült gazdát is próbára teszi.

Általános javaslat a munkaszervezés terén a tervezés, azaz tervezzük meg feladatainkat legalább havonta előre írásban. Mikóházi gazdálkodó mutatta a maga által írt havi munkatervet, ami számára azért is fontos, mert így kisebb az esélye annak, hogy egyes feladatok kimaradjanak.

A takarmány előállítás kétségtelenül az egyik legfontosabb munka, hiszen a mi éghajlatunkon hozzávetőleg 6 hónapig határozza meg állataink jólétét. A szarvasmarha esetében a széna előállítás a legfontosabb feladat. A szénát száraz időben érdemes betakarítani, ezért azzal nem célszerű más elfoglaltságokhoz igazodni. Megfontolandó tanácsnak tűnik az egyik gazda részéről az, hogy a szénát több részletben, kis mennyiségekben gyűjtögetve takarítsuk be. További célszerű megoldás lehet, ha a kaszálást és a bálázást bér munkában végeztetjük el. Számunkra azonban a legjobb megoldásnak az a javaslat tűnt, mely szerint a gazdáknak ebben a munkafolyamatban össze kell fogniuk és közös munkával mindannyiuk számára előállítani a takarmányt. Van akinek kaszája van, másoknak bálázója, és van, aki a munkaerejét, idejét tudja felajánlani.

Fontos kiegészítés, hogy a széna betakarítással nincs letudva a takarmányozás. Ez különösen igaz olyan években, amikor gyenge minőségű a széna. Egyes gazdák azt tanácsolják, hogy szánjuk rá az időt az egyéb takarmányok begyűjtésére, és járjunk nyitott szemmel, hogy meglássuk az adódó lehetőségeket. Ilyenek például a hullott gyümölcsök, olajtök húsa kimagozás után, vagy a kukorica betakarítást követően a földeken maradt kukorica mezgerélése.

A haszonvételek esetében is legalább ekkora jelentősége van a munkaszervezésnek. Napi kétszeri feladatot ad a fejés. Bár inkább tartástechnológiai jellegű javaslat, de megemlíthetjük, hogy a fejést minden nap ugyanabban az időpontban érdemes elvégezni. A napi rutin fejéshez képest tudjuk tervezni egyéb tevékenységeinket. Gazdáink megemlézték, hogy nem célszerű a fejést egy emberesre beszoktatni, mert az szűk keresztmetszetet teremt. Jó, ha két embert szoknak meg az állatok, ekkor helyettesíthető a gazda egy elutazás, vagy bármilyen más akadályoztatás esetén. Hegyközi gazdánk Finnországból hazaérkezett vendége mesélte, hogy ott az állam gazda helyettesítő személyzetet képez ki és fizet azokra a napokra, amikor a gazda szeretne szabadságra menni. A magyar fiatalember ilyen munkakörben dolgozott. Az állam képezte ki, és 5 gazdaságban tanult be a helyettesítésre, majd azokban a gazdaságokban látta el a feladatát.

Alább több helyen írunk az együttműködésről, a közösségi munkavégzés lehetőségéről és fontosságáról. Számos gazda megtapasztalata már a 16 órás munkanapot, amikor nyáron reggel 5-kor fejéssel kezd, majd takarmányt takarít be, este pedig 11-kor sajt készítéssel zárja a napot. Ők egyetértenek abban, hogy ezt a fajta munkaterhet nem lehet sokáig bírni. Ide illik egy gazda javaslata, miszerint megfelelő munkaszervezés esetén az egyes gazdáknak csupán annyi feladata volna, hogy a napi fejést követően a tejet megfelelően hűtse le. A többi feladatot elvégezheti egy közösségi sajtműhely, vagy akár a gazda maga, ám nem minden nap, hanem hetente mondjuk két alkalommal.

Gyakorlati példák

A fentiek után hasznos lehet néhány gyakorlati példával bemutatnunk, hogyan is próbálkozunk mi itt Magyarországon a szarvasmarha tartással. Magunkra ismerhetünk a jó és a rossz példákban egyaránt, vagy, ha még csak most tervezzük a vidékre költözést és az első állatok beszerzését, az alábbiak segíthetnek elúzni az ábrándokat, megelőzni a csalódást.

Rossz példák

Ahhoz, hogy a jó példákat tudjuk értékelni, nem árt tudnunk, hogy rengeteg rossz példa létezik, működik ma hazánkban. Ezek a példák nem elítélendők, egyszerűen csak egy tapasztalat szerzés folyamatának állomásai. Abban az értelemben rosszak, hogy vagy nem eléggé jövedelmezők, vagy olyan hatalmas munkaterhet rónak a gazdára, illetve az egész családra, amit hosszú távon nem lehet elviselni. A gazdálkodók, a családok kísérleteznek az állattartással, többféle módszert kipróbálva. A próbálkozások egy részének vége az, hogy feladják, mert hamarabb fogynak el a tartalékok, vagy az erő, semmint felállna egy jövedelmező és élhető gazdálkodási gyakorlat.

A rossz példákat igyekezünk rendszerbe foglalni a könnyebb áttekinthetőség kedvéért.

Fajtaválasztás

Gyakori hiba az, hogy a gazdálkodáshoz olyan fajtákat választunk, melyek nem felelnek meg az üzemméretnek, vagy gazdaságunk egyéb jellemzőinek. Szarvasmarha esetében például a háztájiban a holstein fríz több szempontból sem ideális választás, mivel kifejezetten nagyüzemi állattartásra kitenyésztett fajta. A takarmány mennyisége és minősége ezen fajta számára kiemelten fontos, a fajtában rejlő lehetőségeket csak csúcs minőségű és hatalmas mennyiségű takarmány biztosításával tudjuk kihasználni. Ekkor várhatunk éves 10 000 liter feletti termelést, ami ugyanakkor háztáji szinten túlzott mennyiség, illetve a háztájitól elvárt minőségi paraméterek alatti minőséget jelent. Ráadásul a túlhajtott ipari termelésben ezen fajták hasznos élettartama átlagosan 2,3 év, míg az extenzív fajták esetében ez 15-20 év lehet.

A helytelen fajtaválasztás eredménye lehet az, hogy a gazdálkodás nem válik kifizetődővé.

Konkrét példákat találtunk a célszerűtlen fajtaválasztásra a Szatmárban, a Bodrogekben, Nógrád és Csongrád megyékben, családi gazdaságokban.

Takarmány előállítás - tömegtakarmányok

Előfordul, hogy a gazdaság méretéhez képest nagy mennyiségben állítunk elő tömegtakarmányt, például kukorica silót. Kis mennyiségű siló takarmány esetén viszont annak előállítása és felhasználása a technológia hiánya és a jelentős fajlagos veszteségek miatt nem gazdaságos. Erre akkor ébred rá a gazda, amikor látja a magas költségekkel előállított tömegtakarmány jelentős részét kárba venni, megromlani. Az esetleg nem idejében észlelt romlott takarmány etetése továbbá az állomány egészségi állapotára és szaporodási képességére is kihat, nem kevés problémát és fejtörést okozva.

A tömegtakarmányokkal kapcsolatos rossz tapasztalatokról beszámoltak nekünk a zempléni Hegyközben és a Hajdú-Bihar megyei Sárreton.

Takarmány előállítás - túlgépesítés

Gyakori tapasztalatunk, hogy a gazdaság méretéhez viszonyítva sok és nagy teljesítményű gépeket szereznek be a gazdák, illetve nem működtetnek gépközösségeket, hanem mindenki létrehozza a saját gépparkját. Ez a gyakorlat a fenntarthatóság szempontjából sem helyes, hiszen lényegesen több gép előállítását teszi szükségessé, ami több nyersanyag, energia és környezetszennyezés. A túlgépesítést a pályázati rendszer is generálja.

Az idő múlásával összefüggő amortizáció ráadásul éppolyan mértékben érinti a keveset használt

gépeket, mint a jól kihasznált gépeket, így értékarányosan sokkal jelentősebb költség lehet. Erre gyakorlatra példákat az ország minden részén találtunk.

Takarmányozás – túlzott költségek

A fajta igényeihez viszonyítva sokan feleslegesen költséges takarmányokat szereznek be, vagy állítanak elő és etetnek az állatokkal. Ez a többlet ráfordítás általában nem térül meg többlet termelésben, és nem várhatunk tőle jobb termékminőséget sem. Veszélyezteteti ugyanakkor a gazdálkodás jövedelmezőségét, hiszen nagymértékben megnöveli a takarmányozás költségeit. A megkérdezett gazdák közül többen osztották azt a véleményt, hogy ez a fajta takarmányozás felesleges pénzkidobás. Bár ezzel a megállapítással sok gazda vitába szállhat, azért javasoljuk alaposan megfontolni, hogy indokolt-e a drágább takarmányok nagy mennyiségű használata. Természetesen van helye a kiegészítő takarmányozásnak, de csak a fajta igényeinek megfelelően az ésszerűség határain belül, igazítva a takarmányozást a tartási célokhoz. Az ilyen indokolatlanul költséges takarmányozásra számos példát láttunk, mondhatjuk, hogy ez országosan jellemző gyakorlat.

A legeltetés hiánya

Hazánkban ma a szarvasmarha tartók kisebb részének van hozzáférése legelőhöz, ezért sok gazda istállózza tartja állatait. Ez jelentős többlet munkát, és/vagy többlet költséget jelent. Ráadásul ezen a módon a természeti szempontból fontos gyepterületeket nem legeltetéssel kezeljük. Vannak ugyan jelentős legelőterületek az ország minden részén, azonban a tulajdon, illetve bérlői szerkezet eléggé koncentrált, azaz kevesek kezében összpontosul a területek nagy része. Ráadásul a legeltetés számos esetben konfliktusokat okoz a különböző területhasználati formák között. Hegyközi gazdák mesélik például, hogy a legelő állatok megjelenése a területen zavarja a vadászokat, láthatóan elszoktak attól, hogy a határban lévő gyepterületeken legelő állatok legyenek. A legelő állatok ráadásul igénylik a folyamatos mozgást, ezért az istállózó tartásban számos állategészségügyi probléma jelentkezik (anyagcsere, ízületi, keringési, légzőszervi, immunitás). Fontos megemlítenünk, hogy a legeltetés hagyományos, és nagyon költséghatékony módja, a pásztoroló legeltetés szinte eltűnt a magyar faluból. Ennek oka, hogy az állatlétszám töredékére esett vissza, sok településen egyáltalán nincs szarvasmarha, ahol pedig van, ott általában túl kicsi a létszám ahhoz, hogy pásztort tudjanak felfogadni. Ezzel párhuzamosan sajnos lassan eltűnik a pásztorolás tudománya is.

Munkaszervezés

Amikor elkezdünk gazdálkodni, még nem látjuk pontosan az egyes munkafolyamatok munkaterheit, időigényét. Egyre többet és jobban szeretnénk teljesíteni, ezért egymás után vesszük a vállunkra az újabb feladatokat. Közben gazdálkodásunk egyre szebben kiteljesedik, csak éppen a vele járó munkateher válik elviselhetetlenné. A mókuserék csalóka, mert rövid távon úgy tűnik, hogy bírni fogjuk. Ráadásul a környezet visszajelzései is megerősítenek abban, hogy jó úton járunk, szép dolgot csinálunk, amire büszkék lehetünk. Aztán eltelik 1-2 év, és elfáradunk, kiégünk.

Mindezekből arra a következtetésre juthatunk, hogy ez a gazdálkodás nem nekünk való, alkalmatlanok vagyunk rá, vagy csak egyszerűen már elment a kedvünk tőle. Tudatosítani kell magunkban, hogy valószínűleg nem erről van szó, hanem arról, hogy rosszul szerveztük meg a gazdálkodást, rosszul ítéltük meg a teherbírásunkat. Valószínűleg rosszul fogtuk fel a feladatot abban a tekintetben, hogy azt hittük, mindent nekünk kell csinálnunk. Itt a méretgazdaságosság is probléma, hiszen a kis gazdaságokban a kis léptékű feladatok között mindenki szalad egész nap, hogy utolérje magát.

Zsolt a Hegyközből egyedül végzi a gazdálkodást, a család nem osztozik a feladatokban. Négykor kel, nyáron a legelőn tartott állatokat behajtja, megfeji, munkába megy. A tejet közben megpróbálja hűteni. Délután hazamegy, ellátja az állatokat, foglalkozik a takarmány betakarítással. Este hozzákezd a feldolgozáshoz, ami éjfélig tart. Zsolt azt is próbálta, hogy délután feldolgozta a

reggeli fejést, aminek köszönhetően kicsit hamarabb készen lett este, viszont kétszer kellett feldolgoznia. Ha a két fejés tejét egyben dolgozta fel, akkor előfordult, hogy megsavanyodott. Közben próbálta szervezni az értékesítést. Piacra végképp nem volt ideje menni, ezért a szomszédságban próbálta értékesíteni. Ehhez viszont nagy volt a mennyiség.

Kezdetben a gyerekek is szerették a túrót, gondolta nem lesz itt gond, majd elfogy otthon. A gyerekek azonban egy idő után látni se bírták a túrót.

Eképpen válik a gazda számára teherre a sok értékes tej és tejtermék, valamint így juthatunk el a végkimerülésig, amikor már nem motiválnak a gazdálkodás eredményei. Így néz ki a gazdálkodás munkamegosztás nélkül.

Profi eszközök kontra méretgazdaságosság

A kis gazdaságban gyakran nem éri meg komoly célszerszámokat, eszközöket vásárolni, mert nem fizetődne ki. A nagyobb kapacitású eszközök használata még 4-5 tehén esetében sem kifizetődő, ilyen pl. a 300 literes sajtkaád, vagy a 250 literes tejhűtő. Az ilyen eszközökre ugyanakkor nagy szükség volna, mert használatukkal könnyebb és biztonságosabb az élelmiszer feldolgozás. Itt tehát egy ellentmondást látunk, melyet az együttműködés méretgazdaságossága oldhat fel.

Tokaj-Hegyalján például kecskéikkel gazdálkodók vásároltak 250 literes sajtkaádat 30 kecskére, ám rá kellett jönniük, hogy nem tudják kihasználni ezt a nagy kapacitású berendezést, ezért később eladták azt jelentős veszteséggel.

Együttműködés hiánya

Sajnos általánosan elterjedt gyakorlat, hogy hazánkban idegenkedünk az együttműködéstől. A legtöbben csak magunkban bízunk és nem akarunk másoktól függeni. Nem szeretünk megosztani a hasznon, illetve a másokkal folytatott pénzügyi elszámolások terén sokan gyűjtöttünk már rossz tapasztalatokat. Régi rossz élményeket őrzünk a TSZ időkből a közös vagyon megbecsüléséről, a rendszerváltás óta pedig a szavahihetőségről.

Mégis tudnunk kell, hogy az együttműködés hozhat megoldást a gazdálkodás több kihívására, mint az időhiány, a méretgazdaságosság, az eszközhasználat és a feladatok megosztása, a specializálódás. Az együttműködés hiánya sajnos általánosan elterjedt probléma országszerte, itt egy sajtos példát hozunk.

Egy tapasztalt sajtkészítő Hajdú-Bihar megyéből panaszkodott arra, hogy sokévi agitálás után sem sikerül munkamegosztást kialakítani egyes sajtkészítő műhelyek között, holott a specializáció lehetővé tenné a jobb minőségű sajtok készítését, a technológiák tökéletesítését. „A vásárlók a sokféleséget szeretik, de sokféle sajtot kiemelkedő minőségben nem tudunk készíteni. Nézzük meg, Olaszországban vagy Franciaországban a sajtműhelyek általában egyféle sajtot készítenek, nagyon jó minőségben. Mi pedig mindegyik technológiát szeretnénk csinálni a piac igényeinek kiszolgálására, de a technológiák sokfélesége miatt nem tudunk minden sajtféléből egyenletesen magas minőséget produkálni.”

A fajtákra való specializáció természetesen megkövetelné azt, hogy az értékesítésben is összefogjanak a termelők a széles kínálat érdekében. Persze a közös értékesítésnek jogszabályi akadályai is vannak, hiszen a kistermelő csak saját termékeit értékesítheti.

Jó példák

Jó példának ebben a témában azokat a módszereket, gyakorlatot nevezzük, melyek hosszabb távon is élhetőek és jövedelmezőek.

Fajta választás

Alapvető, hogy gazdaságunk adottságaihoz és a tartási célhoz igazodó fajtát válasszunk. Ehhez egyébként ismernünk kell gazdaságunk adottságait és tudnunk kell értelmezni a külső tényezőket. Szintén tudnunk kell megfogalmazni gazdálkodásunk céljait.

A kárpáti borzderes fajtamegőrzési program a háztáji gazdálkodást szeretné segíteni Magyarországon, ezért javaslatai a kis, családi méretű gazdaságokat célozza. A háztáji mérethez optimális választás lehet a kárpáti borzderes, mivel jó ellenálló képességű, a változó legelőviszonyokhoz jól alkalmazkodik és a takarmányt jól hasznosítja. Ezen jó tulajdonságok oka az, hogy a fajtát a tenyésztés nem specializálta, a háztáji használat pedig megőrizte ezeket a számára hasznos jellemzőket. A fajta ráadásul könnyen kezelhető, átengedő természetű, hasznos élettartama pedig sokszorosa az intenzív fajtákénak. A kárpáti borzderest legelési technikája alkalmassá teszi a háztáji tartásra, mert a gyenge minőségű legelőket, a gyomot és a cserjét is jól hasznosítja.

A fajta választás jó tapasztalatairól számol be interjú alanyunk a Hegyköz területén, ahol 2015-ben óriási aszály tapasztalható, aminek eredményeképpen nyár közepére elfogyott a legelőn található fű. A kárpáti borzderes állatokat a gazda ezután cserjés, bokros területre hajtotta, ahol az állatok csipkét, kökényt és galagonyát kezdtek legelni és megőrizték jó kondíciójukat, Erre egy intenzív tartásra kitenyésztett fajta egyedei aligha lettek volna hajlandóak.

Több gazda kiemeli azt, hogy a kárpáti borzderes tehének átlagosan 8-10 literes tejhozama ideális a háztáji gazdálkodás számára, ahol ettől lényegesen nagyobb tejhozamokat nem is tudnának feldolgozni. A fajta koncentrált teje ráadásul kiválóan alkalmas jó minőségű sajtok és egyéb tejtermékek készítésére.

Egyes tartók fogatolják is a kárpáti borzderes teheneket (pl. Hegyköz), amiből turisztikai látványosságot és szolgáltatást szeretnének fejleszteni. Olyan gazdával is beszélünk, aki tehenével felszántotta a kiskertet.

Takarmányozás a háztáji gazdálkodásban

A takarmányozás kérdése összefügg a fajtaválasztással, ezért mi az alábbiakban a kárpáti borzderes szarvasmarha takarmányozását tárgyaljuk. Interjú alanyaink visszajelzései alapján jó gyakorlatnak azt tekintjük, amikor ez a fajta vegetációs időszakban legelőn tartott, téli időszakban pedig fűszénára alapozzuk a takarmányozását. A fűszéna takarmányt a háztájiban sokan kiegészítik hullott gyümölcscsel, konyhai zöldség hulladékokkal. Számos gazda ad kárpáti borzderes teheneinek nagyobb mennyiségű abrakot is, azonban a gazdák válaszaiból az derül ki, hogy ez általában felesleges.

A legelőre és fűszénára alapozott takarmányozás a megkérdezett gazdák szerint a legolcsóbb és a legkevésbé munkaigényes mód. Válaszadóink felhívták a figyelmet arra, hogy a kevesebb, de jó időben lekaszált, magas beltartalmi értékű széna értékeesebb, mint a gyenge minőségű, ám nagy mennyiségű takarmány.

Javasoljuk tehát a kárpáti borzderes szarvasmarhák háztáji tartásában a legelőre és fűszénára alapozott takarmányozást.

Legeltetés

Ahogy fentebb írtuk, a legeltetés mind az állatok jóléte, mind a gazdaságosság szempontjából a leginkább ajánlott tartási mód. Lehetőség szerint fajgazdag, természetes gyepeken legeltessünk, hogy az állat az egészségi állapotának, korának, az évszaknak, vagy más tényezőnek megfelelően

válogathasson a gyepösszetevőkből. Az interjúk során több olyan gazdával beszélünk, akik külterjes módon tartják szarvasmarha állományaikát, és meggyőződésük, hogy egészséges, szilárd szervezetű állat „csak a legelőn terem”.

A legeltetés, különösen annak pásztoroló módja szoros összefüggésben van az együttműködés, a munkamegosztás és a munkaszervezés kérdéseivel. A pásztorolás az állattartás egyik lényeges és munkaigényes része alól tehermentesítette a gazdákat, ráadásul ez a mód szükségessé tette az együttműködést, illetve a közös munkavégzést, például a legelő tisztítás esetén.

A legeltetési közösségek közösen fizették a pásztort, attól függően, hogy kinek hány tehene volt, illetve, ahogy fentebb utaltunk rá, egyes munkafolyamatokat a közösség együtt végzett el.

A mai hazai birtokstruktúra nem teszi lehetővé, hogy nagyobb területeken szabadon legeltessenek a gazdák. Interjú alanyaink panaszkodtak arra, hogy a számukra elérhető kisebb legelőterületek jellegükben nem elég változatosak ahhoz, hogy pl. a szélsőséges csapadékviszonyok esetén (belvíz, aszály) az éppen megfelelő területekre hajtsák az állataikat. A legeltetési közösségekben a közösen legeltetett területek közös használatban voltak, ezért a pásztornak módja volt a legelők adottságaihoz alkalmazkodva hajtani a jószágot. Így sokkal könnyebb volt jó állapotban tartani a legelőket, ugyanakkor az állatok számára is mindig a megfelelő legelőt biztosítani.

Gépközösségek

Ilyen jó példát a megkérdezett gazdák körében nem találtunk, azonban érdemes írni róla, mert Nyugat-Európában és Lengyelországban gyakori a gépek közös használata. Ez a gyakorlat nyilvánvalóan csökkenti a gépbeszerzés költségeit, javítva a gazdálkodás megtérülését.

Egy gazdaság a Hegyköz területén próbálkozott gépeinek, szerszámainak szívességi alapon történő kölcsönadásával (jó példa!), ám rossz tapasztalatokat szerzett, mivel a kölcsönadott eszközöket több alkalommal meghibásodva adták vissza és később sem javították meg a hibákat.

Úgy tűnik tehát, hogy az ilyen szintű együttműködéshez még fel kell nőnie a hazai gazdatársadalomnak.

Kapcsolt ágazatok

A gazdálkodás jövedelmezőségének javítására jó példa, amikor a szarvasmarha tartás kiegészül más állatok tartásával. A tej feldolgozásából származó savó melléktermék, azonban kitűnő tápanyag a sertés takarmányozásban. A tejsavó hasznosításával kapcsolatban egyes gazdák nagyon jó tapasztalatokról számolnak be, annak magas fehérje és más beltartalmi értékei jó eredményeket hoznak a sertés hizlalásban (Hegyköz, Bodrogeköz).

Sokan számolnak be arról, hogy a kiskerteket trágyázzák a marha trágyával. Baranyában gazdálkodók például felismerték azt, hogy a marha trágya elengedhetetlen tápanyag utánpótlás a gyümölcsösben és a kertészetekben. Megjegyezzük, hogy régen nem is létezett növénytermesztés állati trágyával történő talajerő utánpótlás nélkül.

Munkaszervezés

Ahogy az interjúkból egyértelműen látszott, az állattartás feladatait többféle módszerrel oldják meg a gazdák. Mindenkinek magának kell eldöntenie, hogy a saját adottságait ismerve melyik számára a legkedvezőbb módszer, azonban a kutatás tapasztalatai alapján az az érzésünk támadt, hogy a gazdák gyakran nem tudatosak efelől. Ez azt jelenti, hogy nem minden esetben a legkedvezőbb megoldásokat választják az állattartásban, ami jelentős plusz munkát és többlet költséget jelenthet számukra. Ennek okai lehetnek pl. a megszokás, a gazdálkodási ismeretek hiánya, vagy az együttműködés hiánya.

A munkaszervezés nulladik lépése lehet, hogy a gazdaság méretbeli adottságaihoz kell tervezzük az állatlétszámot. Ez triviálisnak tűnhet, mégis több interjú alanyunk említette, hogy gazdálkodásának egyes szakaszaiban rosszul választotta meg az állatlétszámot, ami komoly nehézségeket okozott a gazdaság fenntartásában. Meg kell határozzuk tehát a területeink eltartó képességét, ami függ – egyebek között - az adott év csapadékviszonyaitól, a terület domborzati viszonyaitól, a gyepösszetevőktől, valamint a talaj adottságoktól. Mindehhez komoly és sokéves megfigyelésre és

helyismeretre van szükség, illetve lényeges, hogy ráhagyással tervezzük meg a gazdálkodásunkat, azaz ne tervezzünk 100%-os kihasználásra. Így elkerülhetjük azt, hogy szélsőséges időjárású években – melyekben egyre gyakrabban van részünk – kevés legyen a legelőnk, vagy a takarmányunk. Ha az optimista tervezés után mégis megszorulunk, drága pénzen kell takarmányt beszerezzünk, amivel a teljes kihasználás kínálta haszon többszöröse mehet el költségben. A szélsőséges években ugyanis mások is megszorulnak és olyankor a legdrágább minden.

Együttműködés

Az együttműködés a gazdálkodásnak számos problémájára kínálhat megoldást, ilyenek időhiány, a méretgazdaságosság, az eszközhasználat és a feladatok megosztása, vagyis a specializálódás.

Régen az együttműködés volt a közösségek alapja, megkönnyítve a munkavégzést. A számos rossz tapasztalat ellenére a megkérdezett gazdálkodók közül sokan gondolják úgy, hogy bizalmat kellene szavaznunk egymásnak és újra indítani együttműködéseink rendszerét. Ehhez természetesen szavatartónak kell lennünk és tekintettel lennünk mások érdekeire is. Minden gazdálkodó tisztában van azzal, hogy a szabályok felrúgása, mások átverése rövid távon általában magasabb haszonnal jár. A másik úton szerényebb haszonnal kell megelégednünk, ám azt hosszú távon élvezhetjük, ráadásul nem égetjük fel magunk körül emberi kapcsolatainkat. A fenntarthatóságnak ez utóbbi viselkedés felel meg, ezért érdemes megváltoztatnunk a beidegződött viselkedésmintáinkat. A megkérdezett gazdák részéről a fő bizonytalanságot láthatóan az okozza, hogy hogyan kezdjenek bízni egy olyan morális környezetben, amely kevésbé szolgál rá a bizalomra. A megoldás ott lehet, hogy első körben azzal a kevés emberrel próbáljunk együttműködni, akikben megbízhatunk.

Az együttműködésnek a szarvasmarha tartásban jó példája lehet a közösségi tej feldolgozó. A szükséges eszközök viszonylag sokba kerülnek, illetve a méretgazdaságosság is lényeges szempont. A tej feldolgozása egy bizonyos méret alatt ugyanis igen kevésbé gazdaságos, mégis közel azonos időt vehet igénybe.

A közösen létrehozott műhely kialakítási költségei és fenntartási költségei is több szereplő között oszlanak meg, és az eszközök kihasználtsága is lényegesen jobb.

Egy közös műhely nagyobb kapacitású, ezért egy 5 tehenes gazdát példának véve elegendő hetente 2-3 alkalommal dolgozni a műhelyben, hogy feldolgozza a maga által megtermelt tejet. Egy friss sajt elkészítése naponta 4 órás elfoglaltság, azonban érdemes érlelt sajtokban is gondolkodni. Az érlelt sajtok készítése további néhány órás elfoglaltságot jelent hetente, ezt a gazda végezheti saját érlelőjében, de természetesen az érlelő helyiség is lehet közös.

A közös feldolgozó további előnye lehet, hogy a több embert igénylő munkákat a gazdák végezhetik közösen, illetve alkalmanként át tudják venni egymás feladatait, ha valaki nem ér rá. Ez a rendszer tehát nagyobb rugalmasságot biztosít és teret ad a kölcsönös segítségnek, szívességeknek.

Az együttműködésnek és a kölcsönös segítségnek további területei lehetnek a takarmány előállítás, az egyes hórúkmunkák, illetve a tapasztalatok megosztása egymással.

Fontos tanulsága az interjúknak, hogy sokan a feladatok túlvállalásával követnek el hibát. Annyit vállaljunk minden együttműködésben, amit jó szívvvel elbírnak. Időnként pedig felül kell vizsgálnunk a korábbi megállapodásokat, hogy alkalmazkodhassunk a megváltozott körülményekhez.

A közös munkában természetesen követünk el hibákat, lesznek nézeteltérések. A kérdés az, hogy ezeket meg tudjuk-e beszélni. Hogy mi a fontosabb, az egónk, vagy a közösség. Szoktuk mondani, hogy megsértődni, egymásnak hátat fordítani a legkönnyebb. Ettől lényegesen nehezebb közösségeket hosszú ideig egyben tartani, de a gazdák többsége is egyet ért abban, hogy a közösség, az együttműködés olyan biztonságot ad minden tagja számára, melyet pénzen nem vehetünk meg.

Interjú alanyaink

A tanulmányban megfogalmazott gondolatok mélyinterjú jellegű beszélgetésekből születtek. A következő gazdálkodók voltak interjú alanyaink:

Kárpáti borzderes tartó gazdák

Gál Gyula - Biharnagybajom
Sánta Dávid - Kisbárcány
Zaja Péter - Visnyeszéplak
Vörös József - Gyűrűs
Tepliczky Balázs - Sátoraljaújhely
Kovács Zsolt - Karos
Pásztor András - Tyukod
Csintalan Zsolt - Széphalom
Miklós Rudolf - Mikóháza
Molnár Géza - Markóc

Egyéb szarvasmarhát tartó gazdák

Nagy László - Ópusztaszer
Gecse Zsolt - Karos - Eperjesszög
Ress István - Vilyvitány
Szemán Attila - Felsőkéked
Marticsek József - Hárskút
Bogár Károly - Gödöllő